

VUKOVARSKA KOLONA SJEĆANJA 2019. – 2021. ETNOGRAFSKI UVIDI U ATMOSFERU KOMEMORACIJA I ŽIVLJENOG ISKUSTVA

BOŽIDAR POPOVIĆ

Salutogeneza – centar za osobni razvoj

Kralja Tomislava 188a

HR-31551 Belišće

salutogeneza1@gmail.com

UDK 061.7

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno/Received: 15.07.2022.

Prihvaćeno/Accepted: 12.08.2022.

Ovaj rad nastao je kao plod etnografskog istraživanja Kolona sjećanja u Vukovaru u periodu od 2019. do 2021. godine. Tekst kao uvjetna zajednička kreacija autora i kazivača nema namjeru doseći imaginativnu određenost i konačnost, već kroz koncepcije atmosfere i življenog iskustva analizirati, opisati i interpretirati kompleksnost Kolone sjećanja. Fragmenti življenog iskustva i atmosfere Kolone sjećanja dani su u ključu multi-vokalnosti, multi-lokalnih i kolaborativnih etnografija. Fragmentarnost i nedovršenost na taj način su postale spojnice etnografske imaginativnosti i znanja proisteklog iz prakse (Usp. Marcus 2009: 28–29), a kazivači svojim kazivanjem utkali su sebe u imaginativni prostor atmosfere Kolone sjećanja. Tkanje takvih lokalnih glasova življenog iskustva s naizglednom monolitnošću Kolone sjećanja postaje platforma za analizu odnosa društvenih i kulturnih aspekata praksi sjećanja.

Ključne riječi: atmosfera, Bitka za Vukovar, kolona sjećanja, prakse sjećanja, življeno iskustvo

UVOD

Ovaj rad propitkuje antropološke koncepte *atmofere i življenog iskustva* koje preuzimam i razvijam kako bi opisivali Vukovarsku kolonu sjećanja. Oba koncepta mi, u slučaju Kolone sjećanja, pomažu da razumijem i opišem etnografsko istraživanje koja sam provodio tijekom 18. studenog u Vukovaru. Dosjetljivom metaforikom, antropologinje Sara Schroer i Sussane Schmitt, autorice Zbornika *Etnografsko istraživanje atmosfere*,¹ ovako nam opisuju koncept atmosfere:

¹ Zbornik radova »Etnografsko istraživanje atmosfere« nastao je uglavnom temeljem radova prezentiranih na panel konferenciji održane 2014. godine u organizaciji Društva socijalnih antropologa u Edinburghu (Usp. Schorer i Schmitt 2018).

»... poput oblaka na nebu stalno se formiraju i reformiraju, pojavljuju se i nestaju, nikad dovršeni ili u stanju mirovanja. Atmosfere se mogu osjetiti pojedinačno, ali one ipak, imaju kolektivne afektivne kvalitete koje izbjegavaju jedninu; mogu se stvarati, ali također i su-kreirati načine na koje osjećamo i opažamo u svijetu« (2018: 1).

Koncept atmosfere, pored interesa antropologije, predmet je akademskog interesa i drugih znanstvenih disciplina.² Kroz povijest antropologije koncept atmosfere već je bio predmet interesa Emila Durkheima ([1912];2001), njegovog učenika Marcela Maussa, ([1925] 2002), ali i Clifforda Geertza (1973).³ Autorice Schroer i Scmitt istražuju snagu i značenje atmosfere u svakodnevnom životu, analizirajući relacijske i transformacijske procese kako ljudi i druga živa bića opažaju, doživljavaju i žive zajedno u pokretljivom svijetu atmosfere (ibid.: 6). Koncept atmosfere zahtjeva holističko razumijevanje utemeljeno u etnografskom susretu, koje nam pomaže da razumijemo etnografsku poziciju i stvaratelja i opažača, i interprete i pogrešnog interprete i su-kreatora atmosferskičnosti svijeta (Usp. ibid.: 6). Etnografske koncepcije atmosfere u ovom radu vidim kao zanemarenu perspektivu u dosadašnjim interpretacijama Kolone sjećanja⁴. Istraživanjem atmosfere opažanjem zbivanja u

² U filozofskoj disciplini fenomenologiji (Böhme 1993; Schmitz et al. 2011; Griffero 2014; Schmitz 2014), u području afekta i ne-reprezentacijskih teorija za razlikovanje afekta od emocije (Anderson 2009; Stewart 2011; Anderson and Ash 2015) i studije urbanog i arhitektonskog konteksta (Zumthor 2006; Böhme 2013; Bille and Sørensen 2016.) (Usp. Schroer i Schmitt 2018).

³ Za razliku od Durkheima koji društvenu činjenice proučava objektivno kao predmet znanstvenog istraživanja, Durkheimov student Marcel Mauss u eseju »Dar« ([1925] 2002), osobno iskustvo etnografa na koje se referira proučavanje cjelokupne društvene činjenice. U svom radu *Interpretacija kultura*, Clifford Geertz otvara koncept atmosfere kroz ethos: »Ljudski ethos je ton glasa, karakter, kvaliteta njihovog života, njihovi moralni i estetski stavovi i raspoloženje. To je temeljni stav prema sebi i svijetu« (1973: 127).

⁴ U dosadašnjim istraživanjima Kolone sjećanja Mateo Žanić je problematizirao kulturu sjećanja (Žanić i al. 2016; Žanić 2014, 2017) i ritualne prakse (2019). Ana Milošević je komparirala komemoriranje 18. studenog u Vukovaru s onom u Europskom parlamentu (Milošević 2018). Potom, Tamara Banjeglav je analizirala službene politike sjećanja pri čemu je Vukovar postao nacionalno simboličko mjesto patnje (Banjeglav 2012), te problematizira utvrđivanja identiteta grada s ratnom prošlosti održavajući grad u stalnom »konfliktnom vremenu« (Banjeglav 2019). Na kraju, Ana Ljubojević je su-postavila društvenu

Koloni i posljedičnom interpretacijom s jedne strane, otvara se potencijal dekonstrukcije monolitnosti takve komemorativne prakse. S druge strane, stječe se doživljaj šarolikost pojedinačnih praksi i štimunga sudionika Kolone. U Kolonu sjećanja stupio sam prvi puta 2011. godine i od tada uglavnom redovito sudjelujem. U početku je sudjelovanje u komemorativnoj povorci bio dio hobističkog interesa za Vukovarsku bitku, a kasnije je postao sastavni dio mog doktorskog etnografskog istraživanja. Kolona sjećanja nastala je spontano u dvorištu Vukovarske bolnice 18. studenog 1998. kada se nekoliko tisuća članova obitelji ubijenih i nestalih na Ovčari i u Vukovaru okupilo u znak sjećanja na nasilno odvedene ranjene i zarobljene branitelje i civile iz bolnice od strane JNA i paravojnih postrojbi. Od tada do danas komemorativna praksa se nadograđivala, a svoju sadašnju protokolarnu formu dobila je izgradnjom Memorijalnog groblja 2001. godine. Središnju komemorativnu praksu čini protokolarni uvodnik, nakon čega sudionici Kolone pješače od dvorišta bolnice do Memorijalnog groblja na putu dugom pet i pol kilometara, gdje se služi misa zadužnica. Kolona sjećanja je u ova tri desetljeća postala nezaobilazni prvorazredni nacionalni događaj reprezentiran unutar političkih i medijskih diskursa dominantnih političkih i medijskih kanona, a svoj vrhunac doživljava odlukom Hrvatskog Sabora od 28. veljače 2020. kada je donesen Zakona o proglašenju Vukovara mjestom posebnog Domovinskog pijeteta. Člankom 7. navedenog Zakona, pod paragrafom »Razdoblja obilježavanja« 18. studenog se obilježava »Dan sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje« kao državni praznik⁵ što je i implicitno navedeno u stavku 3. istog članka.⁶ Kolona sjećanja u Vukovaru je središnji događaj obilježavanja »Dana sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje«⁷. Sjećanje nije samo prisutno u spomenutim zakonskim rješenjima, štoviše, ono je u samom središtu vukovarske komemorativne

proizvodnju grada kao mjesta sjećanja etnografskom studijom osobnih sjećanja (Ljubojević 2020).

⁵ Spomenuta komemorativna praksa po prvi puta je praznovana 18. studenog 2020. godine.

⁶ Članak 7. Zakona o proglašenju Vukovara mjestom posebnog domovinskog pijeteta dostupan je na

(https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_25_600.html).

⁷ Istovremeno, na »Dan sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje« 18. studenog se izvedbeno Kolonom sjećanja obilježava i stradanje žrtava Škabrnje. Obzirom na predmet istraživačkog interesa, u nastavku članka termin »Kolona sjećanja« će se odnositi na Kolonu sjećanja u Vukovaru.

prakse. »Sjećanje 1991-1997« (Brozović, 1997: 1), »18.11.1991.-18.11.1998. Dani zla i mržnje« (Brozović, 1998: 1), »Žrtva Vukovara se nikada ne smije zaboraviti« (Kraljić, 2000: 5) samo su neki od naslova koji svojom evokacijom Vukovarske bitke apostrofiraju značaj studija sjećanja. Za utemeljitelja studija sjećanja drži se francuskog sociologa Mauricea Halbwachsa (1992) prvi je iznio tezu kako je pamćenje društveni čin. Iako je sam čin pamćenja individualan uvijek ga stvaramo zajedno kao članovi društva. Pierre Nora (1996) razvijao je koncept mjesta sjećanja, te potraživao značenja koja se pripisuju događajima kroz njihovo prostorno utjelovljenje, pri čemu je funkcija mjesta sjećanja zaustaviti vrijeme, sačuvati smisao kontinuiteta i učvrstiti specifično znanje prošlosti. Za razliku od njih Paul Connerton (2004) problematizira tematiku sjećanja usredotočujući se na performativne aspekte sjećanja koji transcendiraju udaljenu prošlost čime se potpomaže kohezija zajednice preživjelih. Takav teorijski okvir studija sjećanja omogućuje refleksiju prisutne prošlosti u Koloni sjećanja kroz optiku atmosfere i življenog iskustva.

Materijali za etnografsko istraživanje, pored intervjua sa sudionicima, poslužili su mi uvid u protokol Kolone sjećanja i misa zadušnice, te fotografije s terena. Etnografska građa intervjua susreta sa sudionicima Kolone sjećanja etički i metodološki inspirirana je slučajnom etnografijom (Poulos 2009) i etikom neupotrebljivih podataka (Hamilton 2009). Američki etnolog Christophor Poulos vidi »slučajnu etnografiju« i kao metodu i kao stav i kao proces. Poulos poetično opisuje „slučajnu etnografiju“ kao:

»...spremnost na predavanje kreativnim, maštovitim, spontanim, naizgled slučajnim znakovima i impulsima koji naviru i s vremena na vrijeme, stvarno nas zahvate, zavladaju nama, pozovu nas i bace nas dolje, pometu nas i nose nas na mjesta koja možda nismo ni zamislili da smo pokušali izložiti pravocrtnost do naših otkrića. Ovdje moramo prihvatiti moć mašte, lutajući put slučajnosti i spontanosti i sinkronicitet, i vatru koja teče, žareći iskricama mogućnosti« (Poulos 2009: 47).

Poulos nas poziva na prepuštanje vrltima nasumičnog i hektičnog toka etnografskog istraživanja koje se zbiva izvan okvira imaginarnih granica. Metodološko opredjeljenje bilježenja etnografskih crtica unutar protokolarnog okvira i izvan njega

omogućio je »slučajne« susrete: življeno iskustvo »malih« ljudi koji su omogućili stvaranje gustog opisa (Geertz 1973) interpretacijom različitih sjećanja na Vukovarsku bitku i načina na koji takva sjećanja oblikuju atmosferu Kolone sjećanja. Američka etnografkinja Jennifer Hamilton, pak, problematizira da svaki terenski projekt proizvodi podatke koji nisu relevantni i zanimljivi jer se ne uklapaju u širu etnografsku ili analitičku shemu, te smatra da postoje:

»...etnografski podaci koji se nisu mogli koristiti zbog uvjeta u kojima su nastali. (...) Ipak, (...), oni čine središnji dio etnografskog nastojanja« (Hamilton u Faubion i Marcus 2009).

Naoko su to marginalni podaci: o »slučajnim« sugovornicima, njihovoj svakodnevici, doživljaju Kolone, ozračju u kojem teče njihova participacija u povorci, motivacijama za dolazak i načinima kako se njihovo življeno iskustvo isprepliće s tijekom Kolone. Ipak, oni u ovako metodološki dizajniranom etnografskom istraživanju postaju sama svrha istraživanja i analitička poluga interpretativnog tkanja i posljedičnog kreiranja etnografskih zaključaka. Metodološki pristup slučajne etnografije i etike neupotrebljivih podataka inkorporira etnografsku kontingentnost i nepredvidljivost življenog iskustva sudionika Kolone sjećanja i pomažu u razumijevanju koncepta atmosfere (Schroer i Scmitt 2018) koju karakterizira slična slučajnost, prijatvornost i nepredvidljivost. Stvaranje antropološkog znanja nastajalo je spontano u stalnim susretanjima s kazivačima. Kazivanja su bila određena slučajnim mjestom susreta s istraživačem.

Njihova kazivanja su bila raznovrsna - od isticanja višesatnog puta kojeg su prevalili tijekom noći, vremenskih ili epidemioloških prilika u kojima Kolona protječe, ili povratka u Njemačku na svoje radno mjestu sutradan rano ujutro, pa sve do biciklista maratonaca u Koloni, oznojenih dresova ili majci punom vizualne simbolike, te zastava svih fela kojima su predstavljali sebe ili zavičajnu skupinu kojoj pripadaju, koji su ih »odavali« u svakodnevnicu u kojoj smo participirali. Uz koncept atmosfere, u svrhu boljeg razumijevanja tri desetljeća potentne transformativnosti Kolone sjećanja i kontinuirane komemorativne

prakse sjećanja⁸, u ovom radu se referiram, i na koncept življenog iskustva (eng. *lived experience*) koje razvijaju teoretičari (Van Mannen 2016; Chung-Ho 2019)⁹. Hongkoški znanstvenik Wing Chung-Ho na epistemološkim zasadama Geertzovih distinkcija između »pisca« i »autora« (Geertz 1988) problematizira življeno iskustvo kao okosnicu etnografskog objekta istraživanja i pisanja. Smatra da se življeno iskustvo »kao oblik unutarnjeg života ne može izravno proučavati«, te je moguće tek „kad je življeno iskustvo reflektirano izvana“ (Chung-Ho 2019: 12). Kanadski teoretičar Max van Mannen problematizira vremensku dimenziju življenog iskustva, smatra da se:

„ ... nikada ne može shvatiti u svojoj neposrednoj manifestaciji, već jedino kao refleksija prisutne prošlosti“ (2016: 36).

Van Mannen time, osvještava življeno iskustvo kao parcijalno i necjelovito u cjelokupnosti života. Time ambivalentnost življenog iskustva od dijela prema cjelini, od posebnog prema univerzalnom i od epizodnog do totalnog postaje metodološki okvir interpretativnog istraživanja (van Mannen 2016). Koncepti kolaborativnosti i refleksivnosti inspirirani su Zbornikom *Pisanja kulture*, odnosno autorima koji su takve koncepte kritički reflektirali. Tako se, u spomenutom Zborniku Stephen Tyler referirao na postmodernu etnografiju (Tyler u Marcus i Clifford 1986), a James Clifford na parcijalne istine (Clifford u Marcus i Clifford 1986). Življeno iskustvo kao refleksija prisutne prošlosti, odnosno kao metoda bliski su poimanju postmoderne etnografije kako ju definira Tyler u zborniku *Pisanje kulture*. Pod tim podrazumijevamo etnografije koje se otvaraju prostorno-refleksivnim, eksperimentalnim, multi-vokalnim, multi-lokalnim ili multi-terenskim, nativnim, kolaborativnim ili timskim etnografijama (Tyler u Marcus i Clifford 1986). U tom radu analiza

⁸ U ovom radu pod praksama sjećanja podrazumijevam »svaki oblik sjećanja, od tekstualnog, glazbenog, vizualnog do tjelesno uprizorenog, u kojem se iščitavaju diskurzivne prakse, nezavršene i otvorene za nova tumačenja« (Oroz 2018: 52).

⁹ Iako je koncept življenog iskustva, koncept koji problematizira i Tim Ingold (Ingold 2000; 2012) njegova definicija življenog iskustva pretpostavlja odvojenost životnog svijeta (eng. *livelihood*) ljudi i njihovih komunikacija s resursima od maštovite 'konstrukcije' u mitu, religiji i ceremonijama (Usp. Ingold 2000) nije ona koju ću koristiti u ovom radu. Za moj pristup problematici sjećanja s konceptom življenog iskustva problemski više korespondiraju teoretičari Van Manen (2016) i Wing Chung-Ho (2019).

reprezentacija multiplih stvarnosti inspirirane se epistemološkim osvještavanjem i odmicanjem od dominantnih kanona objektivistične znanosti u smislu sistematične nužne činjeničnosti, istinitosti, dokazljivosti i cjelovitosti, prema fokusu na parcijalni, nedovršeni i subjektivni doživljaj svijeta i značenja (Clifford i Marcus 1986). Kolona sjećanja se u medijskim reprezentacijama i političkom diskursu zahuktava tjednima prije same Kolone 18. studenog i reciklira još danima nakon same Kolone. Ona nastoji s jedne strane, homogenizirati pamćenje neprestanim upisivanjem novih značenja kroz raznovrsne prakse političkog, pravosudnog, viktimizacijskog, gospodarskog, (e)migracijskog, epidemiološkog i medijskog predznaka koja su lišena osobnog, življenog iskustva (van Manen 2016; Wing-Chung Ho 2019), a s druge strane, nastoji uključiti nove 'nedisciplinirane' glasove u dominantni narativ. Potencijal ovog etnografskog istraživanja je u sučeljavanju homogenog pamćenja Kolone sjećanja u kontekstu strukturirane i stilizirane komemoracije u službi monolitnih politika pamćenja (Usp. Brkljačić i Prlenda 2006) nasuprot kulturama sjećanja (Žanić et al. 2016; Žanić 2014, 2017, 2019; Milošević 2018; Banjeglav 2012, 2019; Ljubojević 2020) koje iskrsavaju iz osobnih priča življenog iskustva, iznenadnih trenutaka susreta kako ljudi, tako i s pojedinačnim i kolektivnim raspoloženjima, ugođajima i atmosferama na ponekad potpuno neočekivanim mjestima. Zašto antropološki koncepti atmosfere i življenog iskustva¹⁰ u analizi i interpretaciji Kolone sjećanja? Nerijetko su vizualno uočljivi detalji poput naziva grbova pojedinih postrojbi na unificiranoj jakni, znakovlja, slika ili odštampana imena ubijenog sudionika Vukovarske bitke, štaka na kojima sudionik Kolone korača ili invalidi koji postrance u invalidskim kolicima participiraju u Koloni, bili »ulaz« za intervju. Upravo takvi »raskrivajući« vidljivi detalji bili su prilika za pristupanje osobnom, življenom iskustvu sudionika i stvaranju atmosfere u kojoj se odvija Kolona. Koncept življenog iskustva pak, nametao se sam po sebi jer se atmosfera Kolone sjećanja stvarala u naracijama heterogenih fragmenata življenog iskustva sugovornika. Na tim metodološkim zasadama, razvijana su sljedeća istraživačka pitanja: kakav je heuristički potencijal generičkih pojmova atmosfere i življenog iskustva u ovom istraživanju? Kako etnografski tekst može utjeloviti

¹⁰ Tako, za Hansa Georga Gadamera, poznatog njemačkog filozofa, življeno iskustvo »znači nešto nezaboravno i nezamjenjivo, nešto čije se značenje ne može iscrpiti pojmovnim određenjem« niti time što je »krajnji podatak i osnova svega znanje« (1988:67).

neukalupljivo, hektično življeno iskustvo? U kakvom su međuodnosu dominantni kanoni komemorativne prakse i protokola s atmosferom i življenim iskustvom? Kako i na koji način se življeno iskustvo sudionika ugrađuje u Kolonu sjećanja? Što čini atmosferičnost Kolone sjećanja? U kojoj mjeri namjerni ili slučajni susreti sudionika i njihove naracije potenciraju stvaranje atmosfere Kolone sjećanja? Nakon uvoda slijedi deskripcija, analiza i antropološka interpretacija Kolone sjećanja kroz življeno iskustvo sudionika.

KOLONA SJEĆANJA – IZMEĐU ŽIVLJENOG ISKUSTVA I KOMEMORATIVNIH OBLIKA PRISJEĆANJA

Tijekom istraživanja 2019. godine sudjelovao sam u Koloni sjećanja. Na putu prema bolnici na trenutak sam se zaustavio sa skupinom hodočasnika iz Vinjana Donjih i Imotskog koji su došli dan ranije kako bi poklonili žrtvi njihovog sumještana Velimira Đereka – Sokola, jednog od zapovjednika Sajmišta. Od njegove učiteljice razredne nastave saznao sam da je bio omiljen među svojim vršnjacima, te da Imočani svake godine njemu u čast u njihovoj tamošnjoj školi organiziranju literarne večeri. Pokazuju mi hrvatsku zastavu gdje se u donjem lijevom kutu ističe bojni poklič kojim je sam Đerek-Sokol simpatično „Motorolom“ dozivao svog suborca pod nadimkom „Doktor“:¹¹ »*To lipi moj Doture, ovdje tvoj Sokol sa šest stotina Imočana!*« Tim pokličem i onda kada je odzvanjala i danas tri desetljeća poslije gledajući tu zastavu, taj poklič proizvodi efekt nepokolebljivosti i nesalomljivosti. Humor je u okolnostima malobrojnosti branitelja, njihove slabe naoružanosti imao za cilj podići borbeni moral branitelja grada, utjerivati strah u kosti neprijateljima preko sistema veza, a neprijatelju stvoriti privid višebrojnosti branitelja. Poklič kao refleksija prisutne prošlosti u sadašnjosti stvara atmosferu odlučnosti i dosjetljivosti (Usp. Schroer i Scmitt 2018), pri čemu je življeno iskustvo onog vremena odraz nadahnuća i inspiracije kojim su se branitelji Vukovara snažili. Osobe, njihove insignije i rekviziti, istovremeno, s jedne strane obogaćuje kompleksno, proklamirano službeno sjećanje. S druge strane, pak, svojom unikatnošću i posebnošću re-kreiraju marginaliziranu i zanemarenu atmosferičnost trenutka u kojem humor postaje točka svakodnevnog otpora svakodnevnim politizacijama Dana

¹¹ Vukovarski branitelj Ivan Anđelić – Doktor.

sjećanja. Humor koji zaziva sjećanje na prošlost ostaje otvoren našim suvremenim tumačenjima i vezama kojima dajemo njezin smisao u sadašnjosti. Već na sljedećem koraku sredovječni muškarac i žena nas »kite« prigodnim zastavicama. Zaustavio sam se u kraćem razgovoru. Žalio se na materijalnu situaciju, uz humoristične opaske koje imaju za namjeru ublažiti težinu trenutka i osobne involviranosti u Kolonu. Ona nastavlja kako je njen zet invalid u maloj i nedostatnoj vojnoj mirovini, te da »od nečega treba živjeti«. Već sljedećim korakom pristupio sam ocu koji uz rub ceste sa svojom invalidnom kćerkom u kolicima moli za financijsku pomoć oko liječenja. Već s tih nekoliko etnografskih crtica otvara se u svojoj šarolikosti atmosfera heterogenog, hektičnog življenog iskustva koja se iz kulture sjećanja vrlo brzo pretače u diskurs egzistencijalne neimaštine, otvarajući ekonomsku motivaciju za dolazak u Kolonu sjećanja. Na simboličan način s oboje sugovornika stajao sam na rubnicima ceste, slušajući njihove narative s ruba društva, siromašne i obespravljene i s potrebom da, na ovaj ili onaj način, sebi ili svom djetetu priskrbe kakvu-takvu egzistenciju. Oni svojom sadašnjom neimaštinom, stajanjem na rubnicima kolnika - kolone, odnosno ovog društva - postaju vidljivi svjetionici obespravljenih u Koloni, pronalazeći u vlastitoj poslijeratnoj obespravljenosti vezu s obespravljenima iz kolone ranjenika, civila i osoblja bolnice kojima je život naprasno prekinut 1991. godine. Nakon što sam se dokopao bolničkog dvorišta i slušao glas spikera koji je čitao literarni uradak »O lijepa, o slatka slobodo« isprekidan nadahnutom pjesmom »Stoji grad« stvarala se atmosferski komemorativne dostojanstvenosti. U tom koloritu boja, zastava, uniformi koja oživljavaju sjećanja na spontan, neukalupljiv način mi je pristupila osoba, primjećujući da nešto bilježim, te se predstavila prezimenom i svjedoči mi da je iz Posavine te da bi »mogao napisati tri knjige svojih sjećanja« na ono što je proživio. Započinje kako je bio politički zatvorenik. Navodi kako je još kao mladić bio u zatvoru zbog govora protiv SFRJ. Zbog toga je bio pretučen i pritvoren. Pokazuje mi kako su mu pripadnici UDBA-e slomili obje ključne kosti i donju čeljust lica. Nakon toga je napustio SFRJ i živio u Francuskoj i Njemačkoj. Za njega je Jugoslavija reprezentacija – politički ekvivalent njegovih osobnih životnih putovanja koja figurira kao tamnica naroda, pri čemu Kolona sjećanja utjelovljuje otpor toj i takvoj propaloj državi. Našao sam se u rascjepu: s jedne strane, odanost »zadatku« i »misiji« praćenja protokolarnosti Kolone; s

druge strane, ispunjenost misijom »zadatka« u (o)življenom iskustvu. Nadahnut inspiriranim koloritom Kolone refleksijom prisutne prošlosti oživljeni su fragmenti sjećanja sugovornika na traumatična prošla vremena komunističkih političkih zatvorenika. Okupljeno mnoštvo takvom gestovnom praksom i dojmljivom zvučnom kulisom, umrežavalo je političko-povijesne i viktimizacijske diskurse, te svojom performativnošću kreiralo odmak od namijenjene mu uloge predmeta diskursa, odnosno pasivnog potrošača diskursa, postajući sukreatorom, odnosno onim što Vladimir Biti naziva proizvođačem diskursa (Usp. Biti 1994:129). Na mnogim mjestima duž Kolone sjećanja vijore se hrvatski barjaci, ili su pak ponosno rašireni na pročeljima kuća, a na putu nas prate upaljene svijeće uz rub ceste, što daje dojam mističnosti, posvećenog puta kroz koji prolazimo. Valjda baš zbog toga u opreci s tim opažam neke druge kuće pokraj kojih prolazimo su utišane, prozori su zatvoreni, zavjese navučene, a rolete spuštene. Što za njih znači komemoracija? Na koji način su osjenčana njihova sjećanja? Ili kako se s takvim sjećanjima živi svakodnevica? Odnosno, kakvo je življeno iskustvo onih Vukovaraca koji žive u duhu „ne vidim, ne čujem“? Dan 18. studeni u Vukovaru je neradni dan. Rade tek nužni trgovački i ugostiteljski objekti kako bi mogli uslužiti potrebama sudionika Kolone. U nastavku Kolone sam se prepustio žamoru, nekolicine koji koračaju pokraj mene. Čujem kako dva poznanika raspredaju kada su se zadnji puta našli na Thompsonovom koncertu jedino nisu sigurni je li to bilo 2014. ili 2015. godine. Druga dvojica, pak, otvorila su temu o njihovom znancu koji je do Domovinskog rata bio u »Partiji«, a nakon toga se »uhljebio«¹² u HDZ-u i zaposlio u županiji i - nikome ništa. U trećoj skupini, približio sam se mladićima, ali je taj susret kratko trajao jer su ih primarne potrebe potjerale da se osvježe u obližnjem trgovačkom centru. U četvrtoj pak, dvije sredovječne gospođe su otvorile teme jesenskih sajamskih popusta. U petoj, posljednjoj, mlade djevojke sučeljavaju svoje stavove oko zdrave prehrane i o potrebi koliko je važno držati do svog vanjskog izgleda kada se ide »van«. Unutar čvrste matrice protokolarnog komemorativnog okvira odvija se »život« življenog iskustva sudionika. To je život svakodnevica koji se odvija u oživljavanju sjećanja, a sastoji se

¹² »Uhljeb je osoba koja prima plaću iz državnog proračuna za rad koji ne rezultira stvaranjem dodatne vrijednosti u smislu proizvodnje dobara ili pružanja usluga koji korisnicima istih povećava kvalitetu života« (<http://rjecnik.neologizam.ffzg.unizg.hr/2016/02/25/uhljeb/>).

od artikulacije nasumičnih fragmenata iskustava sugovornika. Uloga sjećanja u konstituciji takvih života ima za cilj „popunu praznine“ tijekom hodnje od bolnice do Memorijalnog groblja koja nastaje nakon protokolarnog početka i završetka organizacijom Svete mise. Takve evokacije pridonose stvaranju atmosfere raznolikosti i razmrvljenosti sjećanja.

U Koloni sjećanja sam potom primijetio mog znanca Josipa i njegovog prijatelja Marija. Istraživački znatiželjan, ubrzo saznajem da je Mario potegnuo osamsto kilometara iz Njemačke iz Münchena, samo za ovu prigodu jer nije želio propustiti još jednu u nizu Kolona sjećanja. Sutradan već radi, pa će po završetku Kolone morati nazad, put Münchena gdje živi i radi zadnje tri i pol godine. Kada sam Marija pitao što ga je motiviralo da prijeđe osamsto kilometara, rekao mi je da je došao iz zahvalnosti, odati počast i pijetet. Unoseći atmosferu zahvalnosti, refleksijom prisutne prošlosti, Mario svojim koračanjem oživotvoruje Kolonu sjećanja kao čin vlastite žrtve kojim simbolički proliven znoj hodnje postaje bar djelićem bliskija prolivenoj krvi koja je »tekla u potocima« po okupaciji grada. Josip, još onako nehajno za kraj našeg susreta dometne: »Ako je Mario mogao prevaliti osamsto kilometara do Vukovara, mogu i ja mojih osamdeset!« U Koloni susrećem bicikliste koji su kroz tri dana vozili već tradicionalni biciklistički maraton od Zagreba do Vukovara u čast obrane grada. Prije ih je dolazilo oko šezdesetak. Ove godine ih je zbog svih okolnosti s COVID 19 krizom došlo samo dvadesetak. Najavljuje dolazak sljedeće godine stotinu i dvadeset biciklista maratonaca. Ponovnim odigravanjem koračanja Kolonom sjećanja, Josip i biciklisti u svom iskustvu kodiranjem mnemonike tijela iznova upisuju osobni smisao. Atmosfera viralne kolone zahvalnosti, nastala je na temeljima odvažnog odustajanja od redovnih obveza i darovanja svoje spremnosti hodočasnika i biciklista da napuste svoju svakodnevicu, nadiđu vlastite mogućnosti, da daju i više od onog što regularno može. Time bar djelomično svojim življenim iskustvom stapanja vlastite žrtve s neizrecivom patnjom proživljenom tijekom mučenja i ubijanja onih koji su prošli istom trasom na putu do stratišta, ispreplićući svakodnevicu, prošlost i sadašnjost. Na Mitnici susrećem razočaranog Fabijana. Fabijan stoji uz cestu s transparentom koji je izradio o vlastitom trošku. Tim transparentom, navodi, da se ne smiju zaboraviti njegovi suborci iz Beogradske ulice na Mitnici. Atmosfera razočaranosti

nadležnim državnim organima autor plakatom imaginativno oživljava svoje suborce navođenjem njihovih generalija s datumima i mjestima smrti. Time su za njega, takvom evokacijom, oni personalizirani i istrgnuti zaboravu u masi od 2717 ubijenih tijekom Vukovarske bitke i za Fabijana, njegovom gestom upisuju se u trajni spomen. Za kraj ovog etnografskog istraživanja susrećem se invalidnom ženom u kolicima, smještenom uz rubnik ceste i prosi za svoju pomoć. Na sebi ima bedž Udruge »Ulični fenjer«, navodi da se zove Nazifa, te da je u dobi od 13 godina u srpnju 1991. godine stradala kao prvo dijete, civilna žrtva Domovinskog rata. Kao posljedicu ranjavanja i niza operacija ostala je invalid, amputirane desne potkoljenice. Spontano me uvodi u svoje življeno iskustvo koje iznosi u jednoj strukturiranoj autobiografskoj formi. Rano je u djetinjstvu ostala bez oca. Nakon ranjavanja i oporavka kao maloljetna prognanica bez roditelja, odrastala je u Lepoglavi, a čak četiri godine nije znala za majku jer se majci »izgubio trag« nakon što je bila u logoru u Sremskoj Mitrovici. Opisuje da se nakon nesretnog braka rastala od muža. Vratila se u Vukovar i sada kao civilna žrtva Domovinskog rata od države potražuje svoja prava, a od gradonačelnika Penave stan. Smatra da time što nema „pravo« hrvatsko ime, već bosansko Nazifa, da joj je uskraćen »status« koji zaslužuje kao prva maloljetna žrtva Domovinskog rata. Nazifa svojim invaliditetom i doslovno uz rub ceste i simbolično na marginama Kolone sjećanja živi je mural napaćene, osakaćene i marginalizirane žrtve Bitke za Vukovar. Ostaje mi gorak okus u susretu s njezinim življenim iskustvom manjinskog identiteta, punktiranom u njenom imenu, umrežava se diskurs Vukovarske bitke s manjinskim etničkim diskursom. Višegodišnji neriješen socijalni status garniran pretpostavkom »neadekvatnog« imena problematizira pitanja umreženosti nacionalnih kanona, te viktimizacijskih i etničkih diskursa. Na povratku s Memorijalnog groblja srećem kolonu navijača Torcide. Svi su u koloni načičkani jedan do drugoga, bez maski, stupaju disciplinirano poput vojske Mitnicom prema Memorijalnom groblju. Željeli su i uspjeli »mangupski« zaobići službenu Kolonu, protokol i epidemiološke preporuke Stožera. Namjera im je bila odati počast ubijenim, a da istovremeno ne budu predmet službene Kolone sjećanja, demonstrirajući time svoje identitetsko određenje da su »neprilagođeni«, »izvan« sustava i skloni kršenju pravila. Probijajući se među okupljenima na Memorijalnom groblju uz sve tiši glas propovjednika upalio sam

svijeću u prisutnosti i pristnosti trenutka ovdje i sada, te sam se stopio s imaginativnosti prostora i trenutka.

PREMA ZAKLJUČKU ...

Tijekom tri godine etnografskog istraživanja namjera ovog rada je bila propitati kako funkcionira Kolona sjećanja, te kako življena iskustva oblikovana (ne)posrednim sjećanjima na Vukovarsku bitku i službeni protokoli pri-sjećanja oblikuju atmosferu. Neukalupljivo, hektično življeno iskustvo kao marginalizirani dio komemorativnih aktivnosti dano kroz metodološki okvir slučajne etnografije i etiku neupotrebljivih podataka stalno je emaniralo izvan granica Kolone u druge prostorne i vremenske dimenzije. Atmosfera je konstruirana protokolarnom stiliziranošću komemoracije, ikonografijom koja prati Kolonu sjećanja, ali i nedovršenim, fragmentarnim naracijama koje se kontingentno oživljavaju u Koloni i omogućavaju da se sjećanja učine živim. Slučajni susreti kazivača i njihova kazivanja u svom neprestanom strujanju oponiraju medijski dominantnoj vizuri Koloni sjećanja kao visoko stiliziranoj komemorativnoj praksi. Pri čemu, međudnos dominantnih kanona sjećanja oblikovanih komemorativnim praksama te kontingentnostima življenog iskustva sudionika, ukazuje da se atmosfera prisjećanja stvara u premreženosti i ambivalentnosti naoko suprotstavljenih praksi sjećanja (Sturken 2009). Atmosferičnost Kolone sjećanja se isprepliće u spletu ikonografije i naracija političkog ili pandemijskog predznaka, te hektičnog življenog iskustva sudionika. Stoga zaključno, i ovaj etnografski tekst kao finalni proizvod istraživanja u svojoj neizbježnoj nedovršenosti ostavlja prostor za upisivanja novih značenja i interpretacija.

LITERATURA:

- Anderson, Ben. 2009. Affective Atmospheres. *Emotion, Space and Society* 2, 77–81.
- Banjeglav, Tamara. 2012. Sjećanje na rat ili Rat sjećanja? Promjene u politikama sjećanja u Hrvatskoj od 1990. godine do danas. U: Karačić, Darko, Banjeglav, Tamara, Govedarica Nataša. *RE: VIZIJA PROŠLOSTI - Službene politike Sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*. Sarajevo: Asocijacija alumni centra za interdisciplinarnе postdiplomske studije.
- Banjeglav, Tamara. 2019. Filling voids with memories: commemorative rituals and the memorial landscape in postwar Vukovar. 194-208. U: Pavlaković, Vjeran i Pauković Davor: *Framing the Nation and Collective Identities*. London: Routledge Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth-Century Traumas in Croatia
- Biti, Vladimir. 1994. *Upletanje nerečenog: književnost / povijest / teorija*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Böhme, Gernote. 1993. Atmosphere as the Fundamental Concept of a New Aesthetics. U: *Thesis Eleven* 36 (1), 113–126.
- Böhme, Gernote. 2013. *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*. Berlin: Suhrkamp.
- Brkljačić, Maja, Prlenda, Sandra, ur. 2006. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Brozović, Petar. 1997. Sjećanje 1991-1997. *Vukovarske novine*, 19.11.1997.: 1, br. 132.
- Brozović, Petar. 1998. 18.11.1991.-18.11.1998. Dani zla i mržnje. *Vukovarske novine*, 18.11.1998.: 1, br. 158.
- Bruner, Edward M. 1986. Experience and Its Expressions. U: Turner, Victor. W. i Bruner, Edward. M., ur. *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois Press, 3-30.
- Clifford, James i Marcus, George. 1986. *Writing Culture The Poetics and Politics of Ethnography*. Los Angeles: University California Press.
- Clifford, James. 1986. Partial Truths U: *Writing Culture The Poetics and Politics of Ethnography*. Los Angeles: University California Press, 1-26.
- Connerton, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Antibarbarus.

- Čapo, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina, Šantek, Goran, Pavel. 2006. *Etnologija bliskoga : poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Durkheim, Émile. [1912] 2001. *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: Oxford University Press.
- Frykman, Jonas, Löfgren, Orvar. 1987. *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle-class Life*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Gadamer, Hans-Georg. 1988. *Truth and Method*. New York: The Crossroad Publishing Company.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Geertz, Clifford. 1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Griffero, Tonino. 2014. *Atmospheres: Aesthetics of Emotional Spaces*. Oxford: Routledge.
- Heidegger, Martin. [1927] 1996. *Being and Time*. Albany: State University of New York Press.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays of livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Ingold, Tim. 2012. The Atmosphere. *Chiasmi International* 14, 75–87.
- van Manen, Max. 2016. *Researching Lived Experience. Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. London: Routledge.
- Kraljić, Željka. 2000. Žrtva Vukovara se nikada ne smije zaboraviti. *Vukovarske novine*, 1.12.2000.: 5, br. 211.
- Ljubojević, Ana. 2020. Kulturna trauma i kolektivno sjećanje u Vukovaru. U: Bagarić, Petar, Obad, Orlanda, ur. *Devedesete – kratki rezovi*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Mauss, Marcel. [1925] 2002. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.
- Merleau-Ponty, Maurice. 1962. *Phenomenology of perception*. London: Routledge.
- Milošević, Ana. 2017. *Europska komemoracija Vukovara: podijeljeno sjećanje ili združeno prisjećanje*. Leuven: Belgija. 24-46.
- Nora, Pierre. 1996. *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press.
- Oroz, Tomislav. 2018. *Gdje si bio 1573: lica i naličja Matije Gubeca u praksama sjećanja*. Jesenski i Turk: Zagreb.
- Peterson, Kristin. 2009. Phantom epistemologies, U: James D. FAUBION i George E. MARCUS, *Fieldwork Is Not What Used To*

- Be: Learning Anthropology's Method in a Time of Transition*, London, [Cornell University Press](#) 2009, 37-51.
- Poulos, Christopher N. 2009. *Accidental Ethnography: An Inquiry into Family Secrecy*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Schmitz, Hermann. 2014. *Atmosphären*. Freiburg: Alber.
- Schmitz, Hermann, Mullan, Rudolf Owen, Slaby, Jan. 2011. Emotions Outside the Box – the New Phenomenology of Feeling and Corporeality. *Phenomenology and the Cognitive Science*10, 241–259.
- Schroer, Sara, Schmitt, Susanne. 2018. *Anthropological Studies of Creativity and Perception Exploring Atmospheres Ethnographically*. London: Routledge.
- Turner, Victor W. 1986. Dewey, Dilthey, and Drama: An Essay in the Anthropology of Experience. U: Turner, Victor. W. i Bruner, Edward.M.,ur. *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Illinois Press, 33-44.
- Sturken, Marita. 1997. *Tangled memories: The Vietnam War, the AIDS Epidemic and the Politics of Remembering*. Berkeley: University of California Press.
- Tyler, Stephen A. 1986. „Postmodern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document“. U: Clifford, James i George G. Marcus, ur. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkley: University of California Press, 122–141.
- Žanić, Mateo. 2014. Društveni okviri obilježavanja: Vukovarska bitka i Dan sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine. U: *Kultura, identitet, društvo – Europski realiteti*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Žanić, Mateo, Kufrin, Krešimir, Živić, Dražen. 2016. Kultura i sjećanje na rat: Vukovarska bitka i njezini društveni odjeci. *Migracijske i etničke teme. Godina 32, 2: 245–270*.
- Žanić, Mateo. 2017. *Kultura sjećanja između emocija i institucija: reprezentiranje Vukovarske bitke od 1991. do 2016*. Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Žanić, Mateo. 2019. Tumačenje sjećanja i zamišljanje zajednica u poslijeratnim vukovarskim ritualima (1992.–2015.). *Slavia Meridionalis*, 19. <https://doi.org/10.11649/sm.1955>
- Wing – Chung Ho. 2019. *Ethnographic Inquiry and Lived Experience: An Epistemological Critique*. London: Routledge.

INTERNET:

Piškor, Mate. 2017. *FOTO: skinula se ploča HOS-a u Jasenovcu: premjestili je radnici komunalca iz Novske, tek manja dovikivanja upućena Plenkoviću i Pupovcu (07.09.2017)*,

<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/foto-skinula-se-ploca-hos-a-u-jasenovcu-premjestili-je-radnici-komunalca-iz-novske-tek-manja-dovikivanja-upucena-plenkovicu-i-pupovcu> (19.04. 2021.)

Maretić Žonja, Petra i dr., *Kusić: Dopustili smo ZDS u strogo komemorativne svrhe* (01.05.2020),

<https://www.vecernji.hr/vijesti/kusic-dopustili-smo-zds-u-strogo-komemorativne-svrhe> (19.04. 2021.).

Rječnik neologizama, Zavod za lingvistiku Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (25.02.2016),

<https://rjecnik.neologizam.ffzg.unizg.hr/2016/02/25/uhljeb/>(19.04. 2021).

Odluka o proglašenju Zakona o proglašenju Vukovara mjestom posebnog domovinskog pijeteta, Narodne novine, Službeni list republike Hrvatske (02.03.2020),

<https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/> (02.03.2020) (19.04. 2021.).

Moja pjesma: Hrvoje Hegedušić – „Poruka pjesme 'Vukovar' jest: narod ostaje!, (17.11.2017)

<https://www.zamp.hr/clanak/pregled/1707/moja-pjesma-hrvoje-hegedusic-poruka-pjesme-vukovar-jest-narod-ostaje> (19.04. 2021).

VUKOVAR COLUMN OF MEMORY
2019 – 2021
ETHNOGRAPHIC INSIGHTS IN THE ATMOSPHERE OF
COMMEMORATION AND LIVED EXPERIENCE

(Summary)

This work was created as a result of ethnographic research of the Column of Memory in Vukovar in the period from 2019 to 2021. The text as a conditional joint creation of the author and the narrators does not intend to reach imaginative definiteness and finality, but to analyze, describe and interpret the complexity of the Column of Memory through the concepts of atmosphere and lived experience. Fragments of the lived experience and atmosphere of the Column of Memory are given in the key of multi-vocality, multi-local and collaborative ethnography. Fragmentarity and incompleteness thus became the link between ethnographic imaginativeness and knowledge derived from practice (cf. Marcus 2009: 28–29), and the narrators woven themselves into the imaginative space of the atmosphere of the Column of Memory. The weaving of such local voices of lived experience with the seeming monolithic nature of the Column of Memory becomes a platform for analyzing the relationship between the social and cultural aspects of the practices of memory.

Keywords: atmosphere, Battle of Vukovar, column of memory, lived experience, practices of memory



Sl. 1. Svečani postroj sa zastavama ratnih postrojbi Hrvatske vojske



Sl. 2. Dubrovčani u Koloni sjećanja



Sl. 3. Mural na Mitnici posvećen Josipu Briškom



Sl. 4. Kolona sjećanja i Vukovarski vodotoranj